

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК [94(470+571):329.055.5] "190"

Олександр БЕЗАРОВ

Чернівецький торгово-економічний інститут
Київського національного торгово-
економічного університету,
Чернівці (Україна),
bezarov@mail.ru

**ГРИГОРІЙ ГЕРШУНІ ТА
СТАНОВЛЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ
ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРУ
В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Key words: *G.A. Gershuni, Socialist-Revolutionary Party, terror, Russia, Jews.*

Olexander Bezarov. Gregory Gershuni and ideology formation of political terrorism in the Russian Empire in the early XX century.

The article analyzes the role of the famous leader of the Socialist Revolutionary Party G.A. Gershuni in organizing and carrying out terrorist acts on the territory of the Russian Empire in the early XX century. The article had been suggested that the ideology of political terrorism of radical leftist groups reflected not only the profound socio-economic and political contradictions of late Russian imperial autocracy, but was the result of an exacerbation of the Jewish problem in the country, the crisis of national identity of representatives of Russian-Jewish intellectuals.

Актуальність. Відомо, що сучасне суспільство – це суспільство високих ризиків. Люди сьогодні втратили не лише економічну, соціальну, національну й політичну безпеку. Передусім, вони ризикують безпекою власного життя і здоров'я. Однією з причин таких суспільних викликів є загострення політичної ситуації внаслідок посилення терористичної загрози глобальній світовій системі¹. Очевидно, що активізація терористичної діяльності різноманітних релігійних, етнічних або політичних рухів і соціальних меншин для здобуття переваги над більшістю, а також заради помсти стосовно тих держав і більшості населення, які терористичні групи розглядають в якості гнобителів, припадає на другу половину ХХ століття. Однак, проблема політичного тероризму сягає своїм корінням й у позаминуте століття, коли в Російській імперії, що знаходилася у стані системної кризи, активізувалися ліворадикальні організації та рухи, що мали на меті повалення самодержавства насильницьким шляхом.

Відомо, що тероризм може мати переважно сепаратистський або ідеологічний характер². Якщо сепаратистські організації використовують тероризм для здобуття території та держави, які вони б хотіли контролювати, то

ідеологічний тероризм представлений різномунітними групами лівих радикалів, історично першими з яких, очевидно, були партія «Народна воля» та її правонаступниця – Партія соціалістів-революціонерів (зокрема її терористичне крило – Бойова організація) в Російській імперії³. Партія соціалістів-революціонерів (далі – ПСР) крім того, що у своїй політичній діяльності відверто пропагувала ідеологію політичного терору, містила у своєму керівному складі чи не найбільшу, з-поміж інших політичних організацій Російської імперії, кількість одіозних політичних особистостей, котрі, очевидно, прагнули помститися російському самодержавству не лише за соціально-політичні утиски, але передусім, за своє національне гноблення. З-поміж таких особистостей помітне місце посідає один із засновників есерівського руху – Г. А. Гершуні, представник російсько-єврейської інтелігентції, що виникла внаслідок ліберальних реформ Олександра II, незавершеність яких власне й призвела до трагічних подій в Російській імперії на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що «Народна воля», яка припинила своє існування на початку 1880-х рр., була єдиною революційною партією в Російській імперії,

котра прагнула політичних змін за умови повалення самодержавного режиму, народницька ідеологія залишалася доволі популярною в російській суспільній думці наприкінці XIX століття. Якщо марксистки вважали, що головне зло – це капіталізм, то народники визнавали знищення капіталізму справою доволі складною і малоперспективною, адже його занепад є неминучим внаслідок самого історичного розвитку суспільства, а тому, політичний, національний та релігійний гніт, який відчувається найбільш гостро, ніж будь-яка капіталістична експлуатація що здійснюється на основі вільного договору, є суттєвою перешкодою на шляху до демократії і соціалізму. Економічний феодалізм, зловживання капіталістами своєю економічною владою є наслідком недостатньої демократії, суспільного і державного контролю. Звідси, за думкою ідеологів неонародницького руху, здобуття політичної свободи, встановлення демократії є абсолютною і необхідною передумовою для наступного суспільного прогресу. Проте розвиток політичної свободи неможливий за умови збереження самодержавства, яке пригнічувало не лише усі класи російського народу, але й утискало представників інших національностей Російської імперії. Ті, хто високо цінував політичну свободу, мали б вступити у революційну боротьбу із самодержавством. Якщо в Західній Європі урядовий деспотизм мав бути скасованим у революційний спосіб за допомогою чисельного міського класу робітників, то в Росії цього могло і не статися, адже вона лише подолала кріпацтво і залишалася країною глибоко аграрною, – суспільством селян, яке за визначенням було політично не структурованим, із нерозвинутою політичною свідомістю. За таких умов, боротьба із самодержавством припадала виключно на долю революційної інтелігенції, яка розчинялася на тлі величезних розмірів імперії та могутності державної влади.

Отже, навесні 1901 р. розпочався процес об'єднання найбільших неонародницьких груп в єдину політичну партію, яка у грудні т. р. отримала офіційну назву: «Партія соціалістів-революціонерів» з офіційними органами «Революційна Росія» і «Вісник російської революції». Головними ініціаторами та організаторами ПСР були А.О. Аргунов, Г.А. Гершуні, М.Р. Гоц і В.М. Чернов, котрі вирішили тимчасово керуватися у своїй партійній діяльності програмою Аграрної соціалістичної ліги, що діяла закордоном і клопотати перед нею про те, аби вона взяла на себе представницькі функції новоствореної партії в європейських соціалістичних організаціях⁴. З метою виріше-

ння зазначених завдань, на переговори із керівниками Аграрної соціалістичної ліги, до Берну було відправлено Г.А. Гершуні та Є.Ф. Азефа, внаслідок чого було вирішено утворити з обраних членів Аграрної соціалістичної ліги Закордонну делегацію ПСР. Незабаром, «організаційна, пропагандистська та агітаційна робота закипіла, як закордоном, так і в самій Росії»⁵. Очевидно, що Є.Ф. Азєф і Г.А. Гершуні були двома визнаними політичними лідерами, котрі умовно поділили Російську імперію на сфери впливу. Якщо перший мав повноваження від північних терористичних груп, то Г.А. Гершуні – від південних. Бойова організація вже на початку 1902 р. діяла як повноцінна терористична організація і заявила про себе першим політичним вбивством міністра внутрішніх справ С.В. Сіпягина 2 квітня 1902 року.

Водночас, тривав процес організаційного об'єднання ліворадикальних груп, що сповідували ідеологію політичного терору. 5 серпня 1903 р. на квартирі В.М. Чернова у Женеві відкрився установчий з'їзд новоствореної Партії соціалістів-революціонерів у кількості 18 делегатів, більша половина з яких були євреями⁶. На з'їзді було ухвалено Статут Закордонної організації ПСР, а також визначено, що метою діяльності партії – є скасування самодержавства, скликання Земського собору (Установчих зборів) і створення нових демократичних інститутів російського суспільства. Для цього ПСР, крім безпосередньої політичної пропаганди і створення таємних політичних груп, була змушена використовувати, як один із методів революційної боротьби, «елемент організованого збройного втручання» з метою викликати масовий революційний рух. Позастановий та інтернаціональний характер ПСР, що закликала вступати до своїх лав усі верстви суспільства, більш проста й зрозуміла, на противагу соціал-демократам, партійна ідеологія, й головне – принада «терору», – усе це надихало молодих революціонерів на героїчну самопожертву і викликало співчуття та розуміння з боку ветеранів народництва. «Стосовно терору, – зазначала відома народницька діячка, «бабка революції» К.К. Брешко-Брешковська, – обов'язковим для ПСР за духом і сенсом усієї її програми є запровадження поміж селянства політичного терору (аграрного терору), що виховує не лише необхідний дух боротьби та здатність захищати себе від сильного та непримирного ворога, але й усвідомлення причинного зв'язку явищ, знання політичної сторони пануючого ладу. Отже, ПСР вітає будь-

який початок боротьби селян і робітників в інтересах соціалізму та заявляє, що вона існує, виключно з метою поширення цієї боротьби та її спрямування в бік найбільшої вигоди для робітничого народу та повного звільнення усієї країни від економічного та політичного ярма»⁷.

Проте найбільший внесок у розбудову терористичної діяльності та партійної структури зробив Г. А. Гершуні, котрий був переконаним терористом-ідеологом і терористом-практиком. Незважаючи на те, що формально він не був членом ПСР, саме завдяки його революційному фанатизмові лави соціалістів-революціонерів доволі швидко зростали за рахунок новонаверненої радикальної молоді, що була готовою покласти своє життя на вівтар служіння Революції. «Партія соціалістів-революціонерів, – зазначав Г. А. Гершуні, – вважає себе духовною наступницею Народної волі. Мрією та прагненням ПСР було надихання молоді партії тим духом революційної стійкості, громадянської мужності та самовідданості народній справі, яким так сильно володіла Народна воля і який вкрив її такою невмирущою славою»⁸.

Григорій Андрійович Гершуні народився 29 вересня 1870 р. у Ковенській губернії в неортодоксальній єврейській родині⁹. У 1895 р. із званням аптекарського помічника вступив до Київського університету Св. Володимира на медичний факультет, після закінчення якого він переїхав до Мінська, де йому вдалося зорганізувати навколо себе доволі чисельну революційну групу, що складалася передусім із місцевої єврейської молоді. Рішення про поселення саме у Мінську для двадцятирічного лікаря-бактеріолога Г.А. Гершуні не було випадковим, адже ним рухало бажання допомогти своєму народові «замкненому у смузі єврейської осілости», а отже, «як єврей я працював на благо свого народу»¹⁰. Крім того, Г.А. Гершуні мав чимало товаришів-євреїв, котрі забезпечували йому конспірацію та зв'язок із російською еміграцією. З-поміж них найпомітнішими фігурами були лікарі Л.З. Шик і М.А. Поляк, котрі не лише забезпечували зв'язок із закордонними революційними групами, але й координували діяльність місцевих груп бойовиків з приводу організації терору в Росії, у тому числі й вірогідний замах на Миколу II¹¹.

У процесах організації та поширення терористичної діяльності різноманітних гуртків соціалістів-революціонерів, якими була виспана уся європейська частина Російської імперії, чималий вплив у середині 1890-х рр. мали революціонери-«семідесятники», ветерани на-

родницького руху, котрі поверталися із заслання, але такими, що зберегли увесь свій запас революційної енергії та фанатизму, ненависті до чинного державного ладу. Зокрема, повернулися К.К. Брешко-Брешковська, П.І. Войнаральський, Д.В. Бриліант, С.В. Балмашев та інші. Власне К.К. Брешко-Брешковська, котра наприкінці XIX ст. відновила втрачені зв'язки між революційними організаціями в Росії, залучила до партійної роботи маловідомого тоді фармацевта з Мінську Г.А. Гершуні, котрий видався їй високо освіченою, суспільно чуйною та енергійною молодою людиною. Як єврей, він відчував свою скутість у суспільній діяльності, усвідомлював неможливість повноцінної реалізації свого духовного потенціалу, адже «самодержавство дивилося на євреїв, як на двоногий скот, який воно загнало до стійла під назвою “смуга осілости”»¹². Г.А. Гершуні утамовував свої духовні запити в загальнокультурній діяльності і, подібно до багатьох єврейських інтелігентів, він співчував радикалізму та соціалізму. Оскільки усі євреї-марксистки вступали до Бунду і сповідували ідеї класової боротьби робітників із капіталізмом, то євреї, котрі не поділяли марксистської ідеології, але відчували своє ганебне й принижене становище в Росії, приєднувалися до неонародницького руху, з його ідеями революційного соціалізму, цінностями політичної і громадянської свободи.

Г.А. Гершуні мав типові риси єврейського характеру: з одного боку, він був надзвичайно енергійною, практичною та спритною людиною, але, з другого – «романтиком у душі, людиною щирою, самовідданою, і водночас, дивовижним ідеалістом»¹³. «У Гершуні, – пригадував відомий російський теоретик політичного терору Б.В. Савінков, – звертала на себе увагу його зовнішність. Він був типовим євреєм. На звичайному доброму єврейському обличчі, як контраст йому, виокремлювалися абсолютно незвичні, великі, молочно-блакитні очі. В цих очах приховувався увесь Гершуні. Достатньо було поглянути на них, аби упевнитися, що перед вами людина великої волі та нестримної енергії. Його слова були також, за першим враженням, безбарвними. Лише у наступній розмові виявлялася сила його логічних побудов і чарівний вплив його глибокої віри в партію та соціалізм»¹⁴. Не дивно, що після знайомства із видатною російською революціонеркою К.К. Брешко-Брешковською, Г.А. Гершуні пристрасно захопився ідеєю служіння справі російської революції, звільнення з під ярма самодержавства як російського, так і єврейського народу, яких об'єднувала спільна

історична доля. У 1901 р. він особисто відвідав із політичною місією майже усі великі міста Європейської Росії, а також Тифліс та Уфу, в результаті чого йому вдалося об'єднати чималі групи соціалістів-революціонерів у Росії. Наприкінці 1901 р. Г.А. Гершуні виїхав до Берліну та Берну, де мав кілька зустрічей із лідерами російсько-єврейської політичної еміграції, після чого було заявлено про створення Партії соціалістів революціонерів. «Приїзд Г.А. Гершуні з Росії до Європи, – пригадував В.М. Чернов, – означав для нашої течії великий переворот: якусь інстинктивну тягу нової есерівської генерації до “політичного самовизначення”»¹⁵.

Проте терор залишався найбільш яскравою сторінкою в історії партії, на організацію якого спрямовувалися значні кошти і в якій брали участь видатні революційні діячі. «Терор, – зазначав Г.А. Гершуні, – є лише одним із різновидів зброї, що знаходиться в руках однієї з частин нашої революційної армії. Але ми перші будемо виступати проти будь-якого однобічного, виключного тероризму. Зовсім не замінити, а лише доповнити та посилити хочемо ми масову боротьбу сміливими ударами бойового авангарду, що потрапляє у саме серце ворожого табору»¹⁶. Тероризм для Г.А. Гершуні очевидно поставав тимчасовим, але вимушеним засобом політичної боротьби з режимом. Тож не дивно, що революція 1905 р., яку він зустрів у Петропавлівській фортеці, була для нього значущою віхою у цій боротьбі, – своєрідним моментом істини, коли «слово правди й справедливості зможе, нарешті, замінити ... револьвер і бомбу»¹⁷. Г.А. Гершуні переконував інших лідерів ПСР у тому, що терор, в якості ефективного революційного засобу, можливий лише тоді, якщо він застосовуватиметься не тільки як елемент масового руху, приміром у селянській масі, але, насамперед у містах, у робітничих кварталах, в яких були зосереджені компактні маси.

Саме за ініціативою Г.А. Гершуні Бойова організація ухвалює рішення про застосування політичного терору. Він особисто відповідав за організацію вбивства міністра народної освіти М.П. Боголепова, міністра внутрішніх справ Д.С. Сіпягина, уфимського губернатора М.М. Богдановича, а також за невдалі замах на К.П. Победоносцева, В.В. фон Валя і Харківського губернатора князя І.М. Оболенського. Начальник Московського охоронного відділення МВС Російської імперії С.В. Зубатов, котрий був відомим автором політики «поліцейського соціалізму»¹⁸, після арешту Г.А. Гершуні на початку 1903 р. у Москві за

підозрами у революційній діяльності, кілька разів зустрічався із ним, і в «приватних розмовах» намагався знайти «ілюстрації для своєї головної тези про те, що більшість євреїв-революціонерів лише під тиском повного безправ'я ухиляються від легального культурницького шляху»¹⁹. Але С.В. Зубатову не вдалося завербувати до своїх прихильників Г.А. Гершуні, котрий, натомість, разом із Л.М. Клячко та Ю. Гальперіним створили Робітничу партію політичного звільнення Росії, яка ще до початку організованого есерівського руху, об'єднала у своїх нечисленних лавах радикально налаштовану єврейську молодь. Незважаючи на свою коротку історію (у 1902 р. партію було об'єднано із ПСР), вона мала доволі розгалужену мережу місцевих комітетів не лише у великих містах смуги осілости, але й у столиці імперії.

Тим часом, тероризм набирив своїх обертів в країні, яка вже була близькою до політичної катастрофи. Протягом 1901-1907 рр. есери вчинили близько двохсот терактів, які не лише дезорганізували діяльність державного апарату, але й деморалізували самих російських урядовців, котрі у прямому сенсі виявилися безпорадними щось протиставити навалі політичних вбивств. Особливо резонансним було вбивство відомого російського державного діяча, міністра внутрішніх справ В.К. Плеве, політична фігура якого асоціювалася в суспільстві з реакцією та контрреформами. Взагалі, від рук терористів загинуло 17 тис. осіб, з-поміж яких виявилось – 2 міністри, 33 генерал-губернатора і віце-губернатора, 16 представників місцевої влади, 7 генералів та адміралів тощо²⁰. Проте перший період в історії Бойової організації завершився одразу після арешту Г.А. Гершуні у Києві в травні 1903 року. Наступником Г.А. Гершуні на посаді лідера БО став С.Ф. Азеф, котрий, з урахуванням його амбітних якостей характеру, вочевидь, був зацікавлений в усуненні впливового конкурента в партійному керівництві, а представником БО за кордоном залишався член ЦК ПСР М. Р. Гоц, котрий, крім своїх представницьких функцій, займався вербуванням нових кадрів для терористичної діяльності. До складу БО, координацію діяльності якої на території Російської імперії здійснював Закордонний центр ПСР на чолі з С.Ф. Азефом і М. Р. Гоцем у Женеві, також входили Б.В. Савінков, М. Бліннов, О.Д. Покотілов, М.І. Швейцар, Є. Саонов, І.П. Каляєв.

Г.А. Гершуні засудили та винесли смертний вирок, який щоправда замінили на пожиттєве ув'язнення до Шліссельбурзької

фортеці. Але вже після амністії, що була оголошена з приводу оприлюднення царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 р., його було заслано на каторгу до Акатуйска, звідки він незабаром втік до Америки через Китай, де мав зустріч із лідером китайської революції Сунь Ятсеном, на якого Г.А. Гершуні справив неабиякий вплив. У США лідер російських есерів знайшов не лише розуміння та підтримку своєї політичної діяльності з-поміж численних революційних та соціалістичних груп, але й за кілька тижнів зумів переконати російсько-єврейські кола США у необхідності фінансування російської революції. Вже у 1906 р. ПСР володіла доволі значними коштами у 225 тис. крб., з яких 25 тис. – було отримано від єврейської та американської соціалістичних партій, а Г.А. Гершуні особисто зібрав в Америці 157 тис. франків²¹. Натомість, за спогадами Б.В. Савінкова, сума американської пожертви на потреби революції була дещо більшою і могла цілком сягати одного мільйону франків²².

Очевидний триумф Г.А. Гершуні у США доводив не лише готовність російсько-єврейської політичної еміграції морально та матеріально підтримувати революційні процеси в Російській імперії, але й визначив суто «єврейській» характер такої підтримки. Наприклад, в Одесі були спроби навіть створити з місцевих євреїв особливу партію, яка б, за думкою одного з ініціаторів її створення І. Марголіна, мала б посісти таке ж місце у ПСР, яке Бунд посідав у РСДРП²³. На численних мітингах і зустрічах із представниками російсько-єврейської громадськості США, Г.А. Гершуні, як «партійний практик і організатор», ніколи не відмовлявся від пропонуваного гонорарів та виплат за свої публічні виступи. І лише зустрічі з російськими євреями – вихідцями зі смуги осілої – у «простих єврейських синагогах» видатний революціонер проводив безкоштовно. «Ім, – зазначав Г.А. Гершуні про своїх колишніх земляків, – ніколи в житті не приходилося опинятися за ситуації привілейованого становища, нехай хоч я дам їм такий шанс»²⁴. На одній із таких зустрічей він визнав, що не останнім мотивом у його революційній діяльності було бажання припинити страждання його народу, що потерпав від «свавілля коронованих гангстерів». «Погляньте хоча б на один із єврейських погромів, – зазначав Г.А. Гершуні, – і скажіть мені, чи не є він штучним або неймовірним, або ж чи не є він моторошною реальністю?»²⁵.

Наприкінці 1905 р. ПСР фактично розкололася на «максималістів» та опозиціонерів. Опозиція в особі Московської організації ПСР, яка виступала за більшу демократизацію

у побудові партії, навесні 1906 р. здійснила експропріацію «Московського товариства взаємного кредиту» (що складало близько 150 тис. крб..) і стала незалежною від місцевого комітету ПСР. У свою чергу, прихильники максималізму, котрі дотримувалися тактики «аграрного терору», у Женеві створили самостійну групу «Аграрних терористів» на чолі з М.І. Соколовим, яка восени 1904 р. відправилася до Росії. Головним теоретиком максималізму був О.М. Лозинський (Устїнов), котрий продовжував за кордоном розвивати ідеї про соціалізацію фабрик, заводів та рудників та відстоював теорію «революційного комунізму»²⁶. М. І. Соколову, котрий був членом Північно-західної обласної організації ПСР, вдалося утворити нову групу однодумців із центром у Білостоці, яка, крім пропаганди аграрного терору, закликала до насильницького захоплення фабрик і заводів.

Саме максималісти з Білостоку, в якому переважало єврейське населення, склали ядро переконаних терористів, котрі взяли участь у підготовці терактів та експропріацій 1905 р. у С.-Петербурзі, Москві, Катеринославі, Житомирі, Херсоні та Ростові. Зокрема, Бойовий загін Л.І. Зільберберга при ЦК ПСР взяв участь в організації доволі авантюричних за своїм задумом, але не зовсім вдалих за виконанням, замахів на Голову Ради міністрів П.А. Столипіна, міністра внутрішніх справ П.М. Дурново, начальника військової канцелярії імператора, князя В.М. Орлова та столичного градоначальника В.Ф. Лауниця, внаслідок здійснення яких було вбито лише останнього. Водночас загін Л.І. Зільберберга отримав завдання готувати замах на Миколу II та його брата великого князя Миколу Миколайовича. Не менш резонансною стала справа з ліквідації відомого провокатора Г. Гапона, яку реалізував член ЦК ПСР П. М. Рутенберг. Проте, після того, як навесні 1907 р. поліції вдалося викрити та нейтралізувати практично всю мережу терористичних груп есерів-максималістів, ПСР вперше легалізувала свою діяльність і взяла участь у виборах до Державної думи. Зазначимо, що проблема масових експропріацій, які за суттю, були відвертим шантажем і грабуванням заможних верств міського населення, до яких вдавалися різноманітні бойові загони, діяльність яких навіть не завжди контролювалася з боку ЦК ПСР, викликала занепокоєння у керівних органах партії. Зокрема, Г.А. Гершуні та К. К. Брешко-Брешковська різко засуджували подібну практику партійної діяльності. Було доведено, що награвані, начебто в інтересах революції,

величезні суми грошей, насправді до революції не мали жодного відношення; що експропріації відштовхнули маси від партії, завдяки чому частка жертв значно зменшилася. Проте чимало лідерів есерівського руху вважали, що вимушені «екси» є актами громадянської війни, що розгорнулася в Росії. Проте Г.А. Гершуні залишався непохитним з приводу моральних наслідків від застосування тактики експропріацій, які здатні були дискредитувати не лише авторитет революційних лідерів, але насамперед саму ідею революції. «Усепереможна сила революції, – зазначав він, – в її моральній чистоті, а не у спритності маневрування і не у бездоганності дріб'язкової калькуляції»²⁷; «жертвність, а не легковажне молодечтво може відкрити людині двері до Бойової організації»²⁸. Зрозуміло, що організація терактів і забезпечення розгалуженого функціонування партійних груп вимагало чималих коштів, але для Г.А. Гершуні сама ідея наповнювати партійну касу грошима, які були забруднені кров'ю була неприпустимою.

Натомість 17 березня 1908 р. партія раптово зазнала відчутної втрати в особі Г.А. Гершуні, котрий помер від саркоми легень у Цюріху. Похорон Г.А. Гершуні, котрого було поховано у Парижі на Монмартрі поруч із могилою П.Л. Лаврова, перетворився на справжню міжнародну демонстрацію революційних організацій. «Я сподіваюсь, – зазначалося у телеграмі голови англійської соціал-демократичної федерації Г. Гейдемана з приводу смерті Г.А. Гершуні, – що зібрання стількох соціалістів на похоронах у Парижі, дає величезний поштовх істинному революційному рухові не лише в Росії, але й скрізь. Вже самий початок російської революції та сміливість і відданість товаришів із “імперії Московітів” влили нове життя у жили західноєвропейських соціалістичних партій. Отже, сподіватимемося, що у близькому майбутньому ми знайдемо у наших лавах багатьох Гершуні, готових, подібно до нього, пожертвувати своїм тілом, своєю душею, своїм життям, – на велику війну за звільнення людства»²⁹.

Таким чином, справжнім апофеозом розвитку неонародницького руху виявилася терористична діяльність ПСР, політичне та моральне лідерство в якій залишалося за російсько-єврейською групою на чолі з Г.А. Гершуні, Е.Ф. Азефом і М.Р. Гоцем. Тероризм, який став справжньою візитною карткою есерів, живився за рахунок величезної армії єврейської бідноти, що животіла та потерпала від безправ'я і погромів у смузі осілості – території, що була охоплена полум'ям теро-

ристичної боротьби. Антисемітизм, погроми, офіційно пропагований імперський націоналізм, посилення національних рухів, глибока соціально-економічна криза – усі ці фактори занепаду пізньоімперської Росії провокували сплеск захоплення ліворадикальними ідеями. Очевидно, що есерівська ідеологія, яка пропонувала доволі широкий спектр революційної боротьби з режимом (від тероризму до пропаганди політичних ідей), приваблювала російсько-єврейських маргіналів тим, що не вимагала від них «посвідчення» у відданості національним ідеалам. Кожний, хто вступав до партії, пригадував В.М. Чернов, «міг довільно обґрунтувати своє приєднання до неї з позицій матеріалізму або ідеалізму, марксизму або антимарксизму, релігійності або анти релігійності»³⁰. Натомість дивна суміш ідеології селянського соціалізму, яку сповідували лідери ПСР, парадоксальним чином виявилася привабливою для російсько-єврейських революційних діячів – колишніх слухачів єшив, хедерів, студентів університетів, аніж для власне російського селянства. Політичний тероризм яскравого представника російсько-єврейської радикальної молоді Г.А. Гершуні, запропонованого ним в якості засобу революційної боротьби для найбільшої в Російській імперії ліворадикальної партії, з одного боку, доводив приреченість політичної системи російського самодержавства, але з другого – загострив у майбутньому національні особливості російської революції, авторам якої, вочевидь, не вдалося уникнути звинувачень стосовно їхньої справжньої національної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Терроризм и политический экстремизм: вызовы и поиски адекватных ответов / Отв. ред. А. А. Шаравин, С. М. Маркедонов / А. А. Шаравин, С. М. Маркедонов. – М.: Институт политического и военного анализа, 2002. – 240 с.

² Романенко Ю. Г. Терроризм: некоторые вопросы истории и теории / Ю.Г. Романенко // Терроризм и политический экстремизм: вызовы и поиски адекватных ответов / Отв. ред. А.А. Шаравин, С.М. Маркедонов. – М.: Институт политического и военного анализа, 2002. – С. 8-9.

³ Смирнов В. Н. Политический терроризм Российской империи / В. Н. Смирнов. – Х.: Литература, 2012. – 300 с.

⁴ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 81.

⁵ Статья Е. Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуні» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 11.

⁶ О созыве в Женеве членов группы социалистов-революционеров // Государственный архив Российской Федерации. Особое отделение Департамента полиции. Ф. 102. Оп. 231. Д. 1550. 1903 г. Л. 22-23.

⁷ Революционная Россия. Центральный орган Партии социалистов-революционеров – 1905. 15 июня (№ 69). С. 5-6.

⁸ Гершуни Г. Из недавнего прошлого / Г. Гершуни. – Париж: Издательство ЦК Партии социалистов-революционеров, 1908. – С. 191-192.

⁹ О враче-бактериологе Г.А. Гершуни // Государственный архив Российской Федерации. Департамент полиции. Особый отдел. Ф. 102. Оп. 231. Д. 842. 1903 г. Л. 1.

¹⁰ Там само. Л. 6.

¹¹ Там само. Л. 150-183.

¹² Статья Е.Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуни» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 9.

¹³ Там само. Л. 16.

¹⁴ Савинков Б. В. Воспоминания террориста / Б. В. Савинков // Савинков Б. В. Избранное. – М.: Политиздат, 1990. – С. 247.

¹⁵ Чернов В. М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент. А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 245.

¹⁶ Цит. за: Спиридович А.И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 127-128.

¹⁷ Гершуни Г. Из недавнего прошлого / Г. Гершуни. – Париж: Издательство ЦК Партии социалистов-революционеров, 1908. – С. 154.

¹⁸ Корелин А.П. Русский «полицейский социализм» (зубатовщина) // Вопросы истории. – 1968. – № 10. С. 42-58.

¹⁹ Чернов В.М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми Лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент. А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 303.

²⁰ Будницкий О. В. Женщины-террористки: политика, психология, патология / О. В. Будницкий // Женщины-террористки в России. – Ростов на Дону: Феникс, 1996. – С. 7.

²¹ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С. 387-388.

²² Савинков Б. В. Воспоминания террориста / Б. В. Савинков // Савинков Б. В. Избранное. – М.: Политиздат, 1990. – С. 114.

²³ Спиридович А. И. Революционное движение в России. Вып. 2. Партия Социалистов-революционеров и её предшественники / А. И. Спиридович – Пг.: б/и, 1916. – С.140.

²⁴ Цит. за: Чернов В. М. В партии социалистов-революционеров: Воспоминания о восьми лидерах / Публ., вступ. ст., подгот. текста и коммент.

А. П. Новикова и К. Хузер / В. М. Чернов. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2007. – С. 338.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 506.

²⁷ Там само. – С. 344

²⁸ Там само. – С. 347.

²⁹ Статья Е.Е. Лазарева «Григорий Андреевич Гершуни» // Российский государственный архив общественно-политической истории. Ф. 274. Оп. 3. Д. 23. Л. 25.

³⁰ Чернов В.М. Перед бурей. Воспоминания. – Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1953. – С. 195.

Alexander Bezarov. GREGORY GERSHUNI ET FOMATION DE L'IDÉOLOGIE DU TERRORISME POLITIQUE DANS L'EMPIRE RUSSE AU DÉBUT DU XXE SIÈCLE.

L'article analyse le rôle du célèbre chef du Parti des socialistes révolutionnaires G.A. Gershuni dans l'organisation et la réalisation des actes terroristes sur le territoire de l'Empire russe au début du XXe siècle. Il est suggéré que l'idéologie du terrorisme politique des groupes de la gauche radicale reflète non seulement les profondes contradictions socio-économiques et politiques de la fin de l'autocratie impériale russe, mais était le résultat d'une aggravation du problème juif dans le pays, la crise de l'identité nationale des représentants de l'intelligentsia juive-russe.

Mots-clés: G. A. Gerchuni, le Parti des socialistes-révolutionnaires, la terreur, la Russie, les juifs.

Александр Безаров. ГРИГОРИЙ ГЕРШУНИ И СТАНОВЛЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ТЕРРОРИЗМА В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье проанализирована роль известного лидера Партии социалистов-революционеров Г.А. Гершуни в организации и проведении террористических актов на территории Российской империи в начале XX века. Сделано предположение, что идеология политического терроризма леворадикальных групп отражала не только глубокие социально-экономические и политические противоречия позднейперской системы российского самодержавия, но и была следствием обострения еврейского вопроса в стране, кризиса национальной идентичности представителей русско-еврейской интеллигенции.

Ключевые слова: Г.А. Гершуни, Партия социалистов-революционеров, террор, Россия, евреи.